

Володимир ТРУБ, Volodymyr TRUB

Інститут української мови НАН України, Україна
Institute of the Ukrainian Language of the
National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5955-2569
e-mail: trub44@ukr.net

Особливості функціонування української мови в Україні на початку XXI ст.

Peculiarities of the functioning of Ukrainian in Ukraine at the beginning of the 21st century

The article is based on the starting point that state language is one of the main factors that ensure normal existence and functioning of any country. Therefore, adequate awareness of the various types of threats that impede the full functioning of Ukrainian is of particular relevance. Among such threats, various interferences pose a particular danger. The article contains a comparative analysis of such interferences and some negative consequences that they cause.

The specificity of linguistic situation in Ukraine consists in the simultaneous coexistence of Ukrainian, Russian and other different minority languages. The minority languages have a local influence, limited by the area of their distribution. Meanwhile, Ukrainian-Russian bilingualism is widespread throughout Ukraine. The dominant position in this interaction used to belong to Russian. This factor leads to numerous types of deviations in the Ukrainian speech. One of the major types of such deviations is the so-called Ukrainian-Russian *surzhyk*, which especially spread throughout the eastern and southeastern Ukraine where the increased influence of Russian continued for almost 350 years. Meanwhile, the western part of Ukraine was under the influence of Russian for no more than 50 years. Such a short period could not have negatively affected the state of the Ukrainian language, which remains the first language for the vast majority of the population in this area. In recent years, significant changes in the vocabulary of Ukrainian appeared as a result of total globalization which led to the emergence of numerous borrowings from English. A significant part of the latter are designations of the special terms and new realities that were previously absent in everyday life. Meanwhile, there are a lot of cases when speakers prefer to use the anglicized hybrid forms instead of their adequate Ukrainian equivalents. Such phenomena cannot be assessed positively and require prescriptive measures to be taken by authorized and competent educational and government bodies.

Keywords: linguistic situation, minority language, bilingualism, *surzhyk*, globalization, borrowing, hybrid form

Стаття спирається на базову настанову про те, що державна мова є одним з головних чинників, які забезпечують нормальне існування і функціонування будь-якої країни. Тому особливої актуальності набуває адекватне усвідомлення різних типів загроз, які стоять на заваді повноцінному функціонуванню української мови. Серед таких загроз особливу небезпеку становлять різноманітні інтерферентні впливи. У статті подано порівняльний аналіз таких впливів та деяких негативних явищ, які вони спричиняють. Особливість української мовної ситуації полягає в одночасному співіснуванні української, російської та низки міноритарних мов. Міноритарні мови мають локальний вплив, обмежений територією їхнього поширення. Разом з тим українсько-російський білінгвізм поширений по всій території України. У цій мовній взаємодії домінантна позиція належала російській мові, що призводило до численних відхилень у нормальному функціонуванні української. Серед цих девіацій особливе місце посідає українсько-російський *суржик*, який набув особливого поширення у східній та південно-східній Україні, де посилений вплив російської мови тривав майже 350 років. Натомість у західній частині України 50-річний вплив російської мови не зміг болісно вдарити по українській мові, яка була і залишається першою для переважної більшості населення цієї чималої території. Останнім часом глобалізація, що охопила весь світ, спричинила численні зміни у лексиці української мови. Її лексичний склад поповнився значною кількістю англійзмів на позначення спеціальних термінів та нових позитивних реалій, раніше відсутніх у повсякденній практиці українців. Разом з тим значно почастішали випадки вживання англійзованих запозичень замість цілком нормативних питомих українських лексем. Такі явища, які не можна вважати позитивними, потребують вживання прескриптивних заходів з боку повноважних і компетентних освітніх та державних органів.

Ключові слова: мовна ситуація, міноритарна мова, білінгвізм, *суржик*, глобалізація, запозичення, гібридна форма

I. Мовна ситуація в Україні являє собою досить складне і строкате явище. Адже до загальновідомого стану українсько-російської двомовності додається ще й функціонування кількох міноритарних мов, вплив кожної з яких має локально-територіальний характер. Частина міноритарних мов є державними мовами кількох країн – Угорщини, Румунії, Болгарії. Угорська мова поширена в Закарпатті, румунська в Буковині і частково в Одеській області, так само як і болгарська. Натомість деякі мови (кримськотатарська, караїмська, гагаузька) є автохтонними, тобто не мають „материкової підтримки” інших країн і поширені лише в окремих регіонах України. Кримсько-татарська та караїмська мови функціують в Криму, осередком гагаузької є Одеська область. Специфіка міноритарних мов полягає в тому, що вони, подібно до діалектів тієї самої мови, мають локальний вплив, обмежений відповідною територією.

Натомість українсько-російська двомовність поширена по всій території України. Відтак носії міноритарних мов є, по суті, як мінімум тримовними,

оскільки так чи інакше мають володіти своєю національною мовою, як правило першою, українською як державною та російською. Звичайно, усі мови треба цінувати, всіляко оберігати, стимулювати розвиток національних літератур, але не всі мови є однаково розвинутими. Загальний обсяг знань, які можна отримати через мову національної меншини, об'єктивно не може дорівнювати обсягові знань, що його можна здобути через державну мову. Адже кількість життєвих сфер, в яких функціують ці мови, є суттєво обмеженішою. Так само є істотна відмінність навіть у комунікативних потужностях мови у статусі діаспорної, і в статусі державної. Комунікативна потужність болгарської, румунської, угорської мови в Україні суттєво поступається комунікативній потужності цих самих мов на їхніх материкових територіях. Така сама різниця пролягає і між українською мовою в діаспорі і українською мовою тут, на українському „материкау”. І все одно зараз докладається як ніколи багато зусиль для того, щоб культурно-освітній потенціал, доступний українською мовою, не поступався відповідному потенціалу, закодованому в російській. Домінантність мови, власне, виявляється в тому, що вона обслуговує, охоплює більшу кількість важливих сфер життя, ніж мова субдомінантна. У цих сферах панувала російська мова, яка цілком достатньо забезпечувала їх функціонування, адже російською було звично говорити про все. Зокрема, суттєвою перешкодою, яка завадила повноцінному функціонуванню української мови, було багатолітнє усталене використання російської для вивчення іноземних мов. Така ситуація є типовою, закономірною рисою нерівноправної, диглосної двомовності. Важлива умова набуття повноцінного державного статусу українською мовою полягає в якнайшвидшому подоланні цієї інформаційної диспропорції.

Особливо значні позиції російська мова посідала в наукових сферах – насамперед у природничих дисциплінах. Адже вузькопрофесійний світогляд науковців в тій чи тій природничій галузі (математики, кібернетики, фізики, хімії та ін.) упродовж кількох десятиліть формувався через опрацювання, осмислення, переосмислення великого обсягу наукової літератури, яка більш як на 90 відсотків не була українськомовною (насамперед – російськомовною). Авторів неодноразово випадало бути свідком неформального спілкування українською мовою членів природничих спеціалізованих вчених рад після вдалого захисту чиєїсь дисертації. Щойно в цьому розкутому спілкуванні українською мова заходить про проблеми ядерної фізики, математики, теорії відносності, про проблему Гільберта тощо, співрозмовники миттєво переходять на російську – адже свого часу вони вперше сприймали, вивчали, досліджували цю проблематику через російську мову. У таких випадках спрацьовує універсальний принцип „економії зусиль” – людині набагато легше обговорювати відповідну проблематику тією мовою, якою вона вперше її сприйняла, ніж попередньо перекладати свої думки українською.

Ось чому одним із важливих кроків, необхідних для нормалізації державного статусу української мови, має стати поширення її застосування саме у сфері

природничих наукових дисциплін (у гуманітарних сферах українська мова вже посідає досить міцні позиції). Цей важкий і надзвичайно відповідальний процес українізації вищої освіти вже перебуває в активній фазі і має призвести до поступового створення „критичної маси” мовців, які **вперше** опановують свій майбутній фах через українську мову. Відтак у білінгвальній мовній парі для них більш важливою, домінантною має стати українська. Саме тому не менше значення, ніж якісний переклад українською багатьох вершин світового письменства, має масова поява підручників на зразок: *Числові методи комп'ютерного моделювання автоматичних систем, Твердотільна електроніка, Автоматизоване проєктування багатошарових друкованих плат у системі PCAD, Методи спектрального аналізу, Інженерні розрахунки радіоелектронних кіл, Нелінійні кола з тепловими втратами, Функції дії за Гамільтоном та стійкість руху теплових систем, Основи дискретної математики* тощо. Усе це дає підстави для стриманого оптимізму.

II. Функціонування російсько-української двомовності спричинило різні типи диглосних взаємодій. І хоч ця двомовність охоплює практично всю територію України, таки існує значна відмінність між мовними ситуаціями у східній і південно-східній частині України, з одного боку, та її західній частині – з іншого.

II.1. Справа в тому, що східні та південно-східні регіони країни перебували під впливом російської мови як домінантної впродовж майже 350 років, що не могло не позначитися на мовній ситуації цієї великої території. Жорстка державна мовна політика царської Росії, а згодом СРСР, переселення великої кількості росіян в регіони Донбасу та Криму спричинило те, що значна частина населення цих регіонів стала російськомовною. І першою (тобто першою в житті) мовою для багатьох стала російська. Але, живучи в Україні, ці люди не можуть не знати української мови – для них вона стала другою, хоча й менш уживаною, не базовою. Буває, що деяким російськомовним складніше спілкуватися українською, ніж українцям російською. Але для жодного білінгвального мовця друга мова не може стати іноземною – ні українська для російськомовних, ні російська для україномовних, хоча для деякого можуть виникати проблеми з активним мовленням другою мовою. За таких умов володіння обома мовами (нехай і не однакове за ступенем) не є результатом їх спеціального вивчення, а зумовлене лише тим, що людина народилася й постійно (або давно) живе на території, де одночасно, хоча й по-різному, функціують обидві мови. Відтак, мовець просто не може не орієнтуватися в них. Показово, що в одномовних спільнотах діти засвоюють зв'язок між поняттям та словом, а у двомовних – зв'язок між двома словами, які належать до різних мовних систем. Вивчаючи згодом ці мови в навчальному закладі (наприклад – у школі), мовець просто вдосконалює, систематизує свою вже наявну двомовну компетенцію, підвищує рівень активного володіння другою мовою, опановує особливості писемної форми обох мов та ін. Водночас слід особливо наголосити, що російськомовні

громадяни України кардинально відрізняються від росіян, які живуть в Росії, для яких українська мова залишається однією з іноземних.

Посилення позицій української мови після здобуття нею державного статусу стимулювало російськомовних українців до покращення своєї українськомовної компетенції та переходу до іншого типу диглосії, „визначальною ознакою якої на сучасному етапі є диференціація формальної чи неформальної комунікації”¹. Адже відтепер в усіх офіційних сферах життя (на роботі, у навчанні, викладанні тощо) держслужбовці, згідно з Конституцією, **зобов’язані** користуватися державною українською мовою і можуть, за бажання, переходити на російську лише в неробочий час.

Інерція потужного інтерферентного впливу російської мови, як і раніше, спричиняє різноманітні типи відхилень від норм української мови. Одним із поширених виявів специфічної мовної ситуації в Центральній і Східній Україні стала форма просторіччя у вигляді українсько-російського суржику². Така форма просторіччя однозначно діагностує соціальний тип мовця з недостатнім культурно-освітнім рівнем, з першою українською мовою, яку він не зумів засвоїти на рівні її літературної форми. Суржик є видом мовної поведінки нижчих соціальних верств населення в умовах асиметричного білінгвізму. „Суржик, хоча й сформувався на первісній базі української мови, постав у результаті втрати у значній частини її носіїв усвідомлення відмінності своєї мови від конкуруючої з нею російської”³. Дослідниця Ю. Рисіч-Шафранець розглядає суржик як субкод українського та російського повноцінних мовних кодів, який має негативний вплив на вдержавлення української мови. Авторка подає широкий огляд численних лінгвістичних праць, присвячених суржику за понад 20 останніх років, і виділяє основні види наукових напрямів вивчення: описово-оцінний та суто описовий підходи, діалектологічний та соціолінгвістичний, який базується на даних, зібраних в результаті широкого опитування та відкритих і закритих анкетувань мешканців сіл, смт і малих міст. Потужне різноаспектне статистичне дослідження, проведене авторкою шляхом опитування представницького загалу студентської молоді України, засвідчило різке падіння вживання суржику серед 18-20-річних українців⁴.

Специфіка суржику, як відомо, найяскравіше виявляє себе на лексичному рівні, коли поряд із суто українськими лексемами повсякчас **без перемикання**

¹ Н. Матвеева, *Українсько-російський білінгвізм і диглосія в сучасному комунікативному просторі Києва*: дис. ... доктора філософії зі спеціальності 035 „Філологія”, Тернопільський нац. пед. університет ім. В. Гнатюка, Київ–Тернопіль 2021.

² В. Труб, „Явище суржику” як форма просторіччя в ситуації двомовності [в:] „Мовознавство”, № 1, 2000, с. 47–58.

³ Л. Т. Масенко, *Роль мови в формуванні національної ідентичності* [в:] *Територіальні та соціокультурні умови функціонування української мови в Україні*, Київ 2023, с. 127–128.

⁴ Ю. Рисіч-Шафранець, *Суржик із перспективи вивчення та функціонування (на матеріалі власного соціологічного дослідження)* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 10, 2022, с. 99–122.

коду вживають так звані гібридні форми, в яких російські корені, основи фігурують в обрамленні українських формантних засобів. Типовою рисою суржику є переважне вживання таких гібридних форм, які виступають заміниками українських слів на позначення високочастотної повсякденної побутової лексики, наприклад: *Вона дуже **странна**; Він не **согласився**; В порівнянні з цим вином конопля **оддыхає**; часових назв: Папа, ти стригся в **сентябрі**; Вона приїде в **октябрі*** тощо.

Вживання подібних гібридних форм зовсім не означає, що носієві суржику невідомі їх адекватні українські відповідники, такі як *дивна, погодився, відпочиває, вересень, жовтень*. Якщо він почує ці слова у чіємусь мовленні або натрапить на них у тексті, то чудово зрозуміє їхнє значення. Проблема полягає в тому, що через брак належного культурно-освітнього рівня ці лексеми не актуалізовані, не активізовані у його повсякденному лексиконі, не входять до його активного словникового запасу, що й спричиняє відсутність автоматизму вживання адекватних кодифікованих форм у його мовленні чи текстотворенні. Мовець не може за потреби активізувати їх самостійно, без „підказки”, тобто без зовнішнього втручання – почутого правильного мовлення або сприймання кодифікованого тексту. Одне з психологічних пояснень вживання суржикових форм може полягати в наступному. Якщо слово, що позначає те чи інше поняття або реалію, було вперше почуте людиною російською мовою, тобто раніше за його український еквівалент (або російський еквівалент в її мовній практиці траплявся частіше), то мовець і надалі, спілкуючись рідною українською, віддаватиме перевагу вживанню зросійщеної форми. Так, з нещодавно почутого вислову українського військового *Не всі ж одразу з воєнним **опитом** приходять* можна зробити висновок, що слово **опыт** він почув раніше (або воно траплялося йому частіше), ніж слово **досвід**.

Суржик важко навіть назвати мовою, тобто єдиною конвенційною системою, спільною для всіх членів відповідного мовного колективу, адже вживання русифікованих гібридних форм може змінюватися від одного мовця до другого. Один мовець зовсім не обов’язково вживає ті самі гібридні форми, якими користується інший. І, звичайно, у потоці просторічного мовлення поряд із суржикізмами можуть уживатися й елементи справжнього **українського** просторіччя. Пор.: *теперка* ‘тепер’, *зара* ‘зараз’, *квартира* ‘квартира’, *радіва* ‘радіо’, *лісанет* ‘велосипед’, *соша* ‘шосе’. Пор. також *лахудра* (образлива назва модно одягненої, доглянутої та нафарбованої міської дівчини).

Слід зазначити, що деякі відхилення, хоч і набагато рідше, трапляються і в мовленні більш освічених мовців, наприклад у деяких народних депутатів. Ідеться про епізодичне вживання зросійщених форм, що співвідносяться з елементами літературної форми російської мови, при обговоренні політичних, економічних, культурологічних та інших проблем функціонування держави – пор.:

*Ми ніколи нікого не **ограничували**, ви самі себе **ограничуєте**.*

Проте треба зауважити, що подібні мовні помилки спостерігаємо сьогодні рідше, а от на початку незалежності з трибуни Верховної Ради можна було почути й таке:

*Коли одрубана голова, то **за причоску** вже не думають.*

І досі надзвичайно поширеним є використання зросійщеного *самий* в аналітичному способі вираження найвищого ступеня прикметника: **це саме цікаве, *це саме головне* замість адекватного укр. *найбільш – найбільш цікаве*. Хоча найпоширенішим в українській мові є вживання синтетичного засобу вираження: *найцікавіше, найголовніше* (а сказати *найбільш головне* взагалі не можна).

Інший вид відхилень у вживанні української мови пов'язаний з неадекватним калькуванням. Так, дуже часто зустрічаємо хибний вираз **приймати участь* як неадекватну кальку російської колокації *принимать участие* замість правильного *брати участь*.

Ще один тип відхилень зумовлений невдалим перекладом омонімічних російських лексем. Так, неправильність речення (1) **Я не є довіреним обличчям Юлії Тимошенко* пояснюється його невдалим перекладом російського речення (2) *Я не являюсь доверенным лицом Юлии Тимошенко*. У російській мові іменник *лицо* має принаймні два значення: 'обличчя' (фронтальна частина людської голови) і 'особа'. Причина помилки – в тому, що мовець переклав російський іменник у значенні 'обличчя', а не у значенні 'особа'. Отже, правильним перекладом (2) є (3) *Я не є довіреною особою Юлії Тимошенко*.

Принципово інший тип мовної компетенції ілюструють російські висловлення, які містять елементи вже не українсько-російського, а російсько-українського суржику:

*Всем показалось, что это какая-то **зрада**.*

*Сейчас у нас больше внимания на разные **поди** в Донбассе.*

*Меня очень **дратуе**т бескультурье.*

*Это не так **болисно** для России.*

*Беспредел, который происходит в Киеве в области **охорони** здоровья, надо прекращать.*

*Эта **галузь** из **галузи** здравоохранения стала **галузью** захоронения.*

*Вы отказываете людям, которые за вас проголосовали, от светлого **май-бутнего** тощо.*

Такі речення можна почути від мовців, які добре володіють російською мовою, але, враховуючи специфіку спілкування (наприклад – українськомовного слухача-адресата), вони намагаються посилено підлаштуватися до умов комунікативної ситуації. За інших обставин вони зазвичай користуються чистою російською мовою.

Разом із тим спостерігаємо вживання російської мови у вітчизняних засобах масової комунікації на YouTube- та Telegram-каналах, що цілком закономірно пояснюється залученням багатьох високопрофесійних військових експертів та політологів, як російських, так і світових, які, не володіючи українською мовою, є від-

даними друзями України (Іларіонов, Каспаров, Швець, Яковенко, Піонтковський, Юнус, Невзоров, Понасенков, Шейтельман, Осечкін, Солонін, Потапенко, Парфьонов, Фейгін, Тамар, Жирнов, Радзинський та ін.). Такий підхід сприяє максимальному поширенню аудиторії, до якої вони звертаються. Завдяки високопрофесійному реалістичному аналізу щоденної поточної політичної ситуації, вони дають змогу мільйонам користувачів Інтернету „тримати руку на пульсі” усіх актуальних подій і розуміти глибинну сутність того, що насправді відбувається.

З цими шанованими експертами ведуть розмову професійні українські журналісти, які однаково добре володіють і українською, і російською (незалежно від того, яка з цих двох мов є для них першою). Водночас, слухаючи по радіо такі діалоги, буває цікаво спостерігати, як у їхньому російському мовленні час від часу відчувається тиск базової (робочої) української. На лексичному рівні це явище іноді виявляється у мимовільній „русифікації” деяких українських лексем (приклади почуто в українському YouTube):

*Мы традиционно **подбиваем** итоги недели.*

*В Северодонецке **точатся** тяжёлые бои.*

*Украинских инженеров держат в **заручниках**.*

*Он играл большую роль в **просуванні** российских нарративов.*

*У них тысячи **штурмовых бригад наготове**.*

*Путин **ховали** ещё с 2014 года.*

На синтаксичному рівні спостерігаємо „підміну” російської моделі керування українською:

*Пока я ждала **на нашу зустріч**... (= чекала на нашу зустріч).*

*Как **на ваше мнение** (= на вашу думку).*

*Всё говорит **на его пользу** (= на його користь).*

*Пригожин **упрекает Кремлю**... (= дорікає Кремлю).*

Усі наведені приклади є ілюстраціями висловлень без т. зв. **перемикання коду** повідомлення. Тож наявні в них іншомовні елементи жодною мірою не ставлять під сумнів переконання мовця в тому, що його висловлення належать до тієї самої мови – української або російської.

П.2. І зовсім іншу мовну ситуацію маємо в західній частині України, де тиск російської мови тривав не більше 50 років: неповні 2 роки від вересня 1939-го до червня 1941-го і 47 років від 1944-го до 1991-го року. Цей порівняно короткочасний вплив не зміг болюче вдарити по українській мові, яка була і залишається першою для переважної більшості населення цієї чималої території. А тривале перебування під владою Польщі та Австро-Угорщини принаймні не заважало нормальному функціонуванню української мови корінного населення. Тепер, після понад 30-ти років незалежності України, позиції української мови як державної тут значно посилились, а паралельне порівняно обмежене функціонування російської ніяк не здатне ці позиції похитнути.

У цьому контексті доречно торкнутися проблеми мовної взаємодії населення, евакуйованого зі Сходу, з українськомовними мешканцями Заходу.

За сьогочасних обставин імовірність зсуву місцевої мовної ситуації в бік розширення функціонування російської мови видається дуже сумнівною. Адже гості не можуть не відчувати поваги і вдячності до тих, хто їх прийняв і прийшов на допомогу у скрутну хвилину, зокрема мають відчувати і повагу до місцевої мови. Радше навпаки, більш українізованою стане мова гостей. Хоча, звичайно, у разі крайньої необхідності порозумітися російська мова може слугувати обом сторонам як мова „есперанто”. Але такі факти не здатні похитнути твердої українськомовної позиції місцевого населення. У цьому контексті доречно згадати численні приклади українсько-англійського суржику української діаспори в Америці і Канаді⁵, а також поширення українсько-італійського суржику серед українських мігрантів в Італії⁶.

У Західній Україні практично відсутнє явище диглосії, притаманне центральній і східній частинам. Адже і в офіційних сферах (на роботі, в державних, освітніх, наукових, медійних та ін. закладах), і за розкутих, „домашніх” умов панує українська мова. Тому тут можна констатувати наявність хіба що „внутрішньої” диглосії, коли зміна комунікативних ситуацій спонукає мовців до зміни реєстрів *тієї самої* мови. В офіційних ситуаціях використовують різні види її літературної форми (офіційно-ділова, публіцистична, наукова, художня тощо), а за невимушених обставин – розмовно-побутові форми української, український молодіжний жаргон, зокрема львівський, суто українські просторічні елементи з домішками гуцульського, лемківського, бойківського та інших діалектів.

А в нинішній час підступна, жорстока і кривава агресія, розв’язана Росією, викликала лютий гнів і непохитну рішучість боронити і відвоювати свою землю. Війна стала потужним чинником вибуху мовного розвитку. Те, що зараз відбувається, спричинило свідоме масове „відштовхування” від російської як мови окупантів і значне поширення української мови на більшій частині території України, підвищення рівня володіння нею, суттєве розширення сфер її вживання.

III. Як відомо, у процесі еволюційного розвитку мови в ідіолекті її носіїв можуть відбуватися різні зміни. Варіативність мови свідчить про те, що вона жива, натомість повна законсервованість є ознакою її смерті – пор. такі мови як латинська, давньогрецька, санскрит. На відміну від змін, які свідомо запроваджуються прескриптивними вказівками повноважних органів, більш тривкими стають зміни стихійні, які особливо активізуються тоді, коли мова перебуває у стані збудження. Хоча будь-яка мова є невіддільною від її носіїв, такі зміни відбуваються начебто незалежно від волі людини. Ми користуємось мовою,

⁵ Ю. Жлуктенко, *Українська мова на лінгвістичній карті Канади*, Київ 1990.

⁶ П. Бокала, *Вплив міграції на мову соціальних мереж українських мігрантів в Італії* [в:] Del Gaudio S. (ed.). “Italian-Ukrainian Contrastive Studies: Linguistics, Literature, Translation. Wiener Slawistischer Almanach. Linguistische Reihe (Herausgegeben von Tilmann Reuther)”, vol. 96, 2020, p. 37–49.

часто не помічаючи, що замість одних слів, які вживалися раніше, ми починаємо вживати інші. Можна виокремити такі типи змін:

III.1. Значно зростає частотність уживання деяких слів та словосполучень – пор., наприклад, іменник *майдан*, який набув значення ‘місце виявлення гнів-ного і масштабного народного протесту, що переростає в бурхливі революційні події’. До складу загальноновживаних слів увійшло чимало одиниць мілітарної лексики: *ескалація, деескалація (конфлікту, агресії), дислокація, передислокація (військ), блок-пост, снайпер, балаклава, коктейль Молотова, барикада, пацани, диверсант, терорист, сепаратизм, логістика, приліт, влучання* (ураження ворожими обстрілами матеріальних об’єктів України).

III.2. У процесі природного розвитку мови в ній із різних причин утворюються нові слова. Так, зовсім недавно поруч із відомими, усталеними лексемами з’явилися синонімічні їм нові мовні одиниці, утворені з ресурсів тієї самої мови – пор: *приспонування => застосунок*, а також розмовно-побутові приклади: *він це добре зрозумів => це йому добре зайшло; її думки мені добре заходять; оцінити => зацінити; багато => неміряно; не звертати уваги на щось – забити на щось; бавовна* (вибухи, заподіяні на ворожій території Збройними силами України). Прикметно, що значна частина мовців, переважно молодих, віддає перевагу вживанню новотворів.

III.3. Як відомо, стрімка глобалізація, яка охопила всі сфери людського життя, призвела, зокрема, і до того, що до нашої мови ввірвалася величезна кількість слів і словосполучень на позначення нових, раніше невідомих для багатьох, понять та реалій. Такі поняття отримують назви, які утворюються з ресурсів тієї мови, що є рідною чи базовою для людей або колективів, завдяки зусиллям яких відповідні реалії і були **вперше** створені, особливо якщо вони є важливими і здобули визнання у багатьох країнах. Відтак їхні позначення формуються переважно на основі запозичень з англійської мови – мови, якою вони були вперше вербалізовані – пор.: *роялті, франшиза, мерчандайзинг, роумінг* тощо. Намагання запропонувати для таких реалій інші позначення, створені з власних ресурсів національних мов (зокрема й української), як правило, не є успішними. Як зауважує Оксана Михальчук, „...інформаційна потужність англійської зумовлює в українському суспільстві ставлення до цієї мови як до «мовної необхідності», мови, вивчення якої є першочерговою потребою»⁷. Слід особливо наголосити, що механізм утворення нових англізованих назв є практично тим самим, що і спосіб конструювання „гібридних” форм українсько-російського суржику. Різниця лише в тому, що в першому випадку „українізуються” не російські, а англійські основи, пряме значення яких для багатьох носіїв української (чи російської) мови часто залишається невідомим. Натомість суржикові лексичні одиниці будуються з таких російських основ,

⁷ О. Михальчук, *Ставлення до мови в координатах мовної поведінки: український контекст* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 3, 2015, с. 140.

значення яких є загальновідомими. Разом із тим адаптовані нашою мовою англійські та інші чужомовні терміни легко здобувають статус нормативних кодифікованих утворень української мови і входять до складу лексики, яка належить до однієї з форм літературної мови – спеціальних термінів з різних галузей знань. Це відбувається саме тому, що, на відміну від суржикових форм, які різко контрастують з питомо українськими кодифікованими лексемами, відповідним новотворам чужомовного походження немає з чим контрастувати і, отже, конкурувати – адже українська мова раніше не встигла виробити власних українських назв для позначуваних ними нових (для нас) реалій. Багато запозичень мають суто термінологічний статус і їхнє значення розкривається у спеціальних дефініціях, відомих переважно фахівцям з відповідної галузі. Наприклад, *франшиза* – ‘форма угоди, яку укладають між ринковими суб’єктами за право використовувати їхню торгівельну марку у своїх комерційних цілях’; *рояліті* – ‘винагорода, яку отримує автор за використання його творів’.

Щоправда, з іншого боку, лексикон багатьох мов поповнився українським словом *майдан* у значенні ‘масовий мирний протест проти політики влади, який зрештою призводить до реформування країни в напрямі загальновизнаних демократичних цінностей’.

III.4. Досить рідкісні випадки позначення нової реалії новотвором, сконструйованим засобами тієї самої мови як спротив чужомовному запозиченню: *лайк* => укр. *вподобайка*; *комп’ютер* => чеськ. *počítač*, франц. *l'ordinateur*; *файл* => польськ. *plik*.

III.5. Надзвичайно, на жаль, поширене явище абсолютно невинновиправданої заміни слова своєї мови чужомовним запозиченням – пор.: *випадок*, *факт* => *кейс*, *виклик* => *челендж*, *команда* => *тім*; *розвага* => *інтертейнмент*; *уміння*, *навички* => *скіли*; *досвід* => *експірієнс*; *кривдник* => *аб’юзер*; *докази* => *пруфи*; *цирульня*, *перукарня* => *барбершоп*; *центр міста*, *середмістя* => *даунтаун* тощо.

Отже, поруч із суто українськими позначеннями певних реалій останнім часом з’явилися нові мовні одиниці, яким віддають перевагу багато „просунутих” мовців. Типові українські форманти використовують для утворення дієслівних форм інфінітива: *вдосконалювати* => *апгрейдити*, *ненавидіти* => *хейтити*, *перевіряти* => *тестити*, *штовхати* => *пушити*, *ганьбити* => *шеймити*, *націлювати*, *адресувати* => *таргетувати*, *збуджувати*, *ініціювати* => *тригерити*, *скасовувати* => *кенселити*, *фіксувати* (хоча існує українське *фіксувати*) та навіть наказового способу: *зачекінься!* (*Зачекінься на IT-арені з українським радіо!*).

Важливо зазначити, що сам факт застосування українських формантних засобів до запозиченої англійської основи засвідчує відсутність перемикання кодів, тобто вказує на те, що, на думку мовця, відповідні новотвори є нормальними українськими мовними одиницями.

Надзвичайну поширеність подібних заміन повсякчасно підтверджують численні вислови, якими рясніють передачі українського радіо та український Інтернет:

*Як **ангрейдити** інфраструктуру?; Ракети вітчизняного **ангрейду** ЗСУ могли б застосувати на власний розсуд.*

*Ми обслуговуємо дуже великі **івеннти**; Будьте в курсі наших дегустаційних **івентів**.*

*Це не було чимось **аутстендінг** у моєму житті.*

*Його почали **хейтити** не лише в Україні, а й в Росії; Там була ціла хвиля **хейту**.*

*Скажіть, що вас **тригерить**?; Це її страшенно **тригерить**; Це нас теж **тригернуло**.*

*Це означає додаткову кількість **бенефітів**; Вони не бачать в цьому ніяких **бенефітів**.*

*Обговорюємо міжнародну **адженду**.*

*Ми тепер **кенселимо** імена Пушкіна, Толстого, Чайковського; Кіркорова тепер за це **кенселять** і можуть **закенселити**.*

*Це ще один важливий **поінт**.*

*В будь-якій роботі **інфлюенсер** може знайти баланс.*

*Довкола нас є люди, які пережили той чи той вид **аб'юзу**.*

*Такі колготки – це **маст хев** (<= must have) кожної моди.*

Отже, у ситуації загальної глобалізації мусимо констатувати, що в ідіолекті багатьох освічених мовців рівень дистантного впливу англійської мови на українську поступово наближається до рівня впливу російської мови у нашій білінгвальній ситуації.

Як відомо, будь-який мовленнєвий акт обов'язково передбачає наявність мовця, слухача та коду, спільного для обох комунікантів. Відтак сам факт поширеності розглядуваних новоутворень вказує на те, що вони є кодовими елементами, абсолютно відомими, зрозумілими і мовцеві, і слухачеві. У протилежному випадку висловлення, які містять такі гібридні форми, просто не могли б з'являтися. Поміж тим кількість комунікантів, які легко оперують відповідними мовними одиницями, стрімко зростає. Так само швидко зростає і кількість таких мовних одиниць.

Психологічний механізм цього явища знову ж таки доречно порівняти з психологічним механізмом українсько-російського суржику. Суржик віддзеркалює такий недостатній стан мовної компетенції, коли мовець не спромігся досягти (або ще не досяг) здатності автоматично, не замислюючись, вживати кодифіковані літературні відповідники замість некодифікованих суржикових форм. Поміж тим розглядуване явище засвідчує протилежну ситуацію заміщення, тобто люди, які раніше автоматично вживали правильні українські літературні форми, почали згодом без перемикання коду віддавати перевагу їхнім англізованим відповідникам. В ідіолекті таких мовців відбувається стрімке і абсолютно безпідставне, невинновдане „дострокове” зміщення на периферію цілком сучасних питомих українських лексем і заміна їх на англізми. І така мовна стратегія теж набула автоматизму, тобто мовцям легше скористатися англізованою гібридною формою, ніж безумовно відомою їм українською.

Для таких мовців уживання англізованих гібридних форм не є проявом розмовно-побутового чи жаргонізованого мовлення. Адже в разі зміни комунікативної ситуації на офіційну адекватні носії української мови миттєво переходять із розкутого мовлення на застосування відповідних літературних українських форм. Поміж тим мовці, про яких ідеться, вважають (може й підсвідомо), що саме англізовані номінації виконують функцію **оптимальних** літературних форм української мови. Отже, якщо носії українсько-російського суржику – це мовці, які **ще** не змогли перейти до вживання правильних літературних форм, то в розглядуваній ситуації йдеться про освічених носіїв української мови, які **вже** здійснили перехід від оперування адекватними мовними одиницями до вживання гібридних новоутворень, які вони вважають більш привабливими, так би мовити, більш сучасними, „модними”.

IV. Узагальнюючи, можна зазначити, що явище суржику слід розглядати як форму просторіччя, що виникає у білінгвальній мовній ситуації під впливом тієї локальної мови, яка у відповідній країні має статус домінантної.

Натомість розглядуване явище можна кваліфікувати як певну надбудову над літературними формами мов країн, де **домінантною іноземною мовою** є англійська.

Численні приклади, наведені вище, засвідчують, що нормальному функціюванню української мови в Україні заважають явища, коли нормативні мовні одиниці замінюють новотворами, побудованими **не** з питомо українських мовних ресурсів. У випадку українсько-російського суржику маємо численні гібридні форми, які походять з російської мови. А суцільна глобалізація спричинила невтримне насичення нашої мови англізмами. Зрозуміло, що підвищення освітнього рівня особи сприятиме суттєвому зменшенню вживання просторічних елементів (зокрема і суржикізмів) у її мовленні, яке буде поступово наближатися до літературного стандарту. Разом з тим високий освітній рівень мовців ніяк не стримує їх від зловживання англізмами. Ба більше: що вищим є цей рівень, то вищою стає ймовірність подібних зловживань, які загрожують втратою чистоти, своєрідності української мови, її унікальних особливостей. А однією з важливих ознак нормального функціонування будь-якої мови є збереження її унікальності. Нагальне завдання поточного мовного планування в Україні полягає у відновленні такого стану, коли знання іноземних мов не заважатиме повноцінному функціонуванню державної мови. Для вирішення цієї проблеми потрібен зовсім інший рівень національної самосвідомості, який мають супроводжувати потужні прескриптивні заходи компетентних освітніх та державних органів.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Бокала П., *Вплив міграції на мову соціальних мереж українських мігрантів в Італії* [в:] Del Gaudio S. (ed.), „Italian-Ukrainian contrastive studies: linguistics, literature, translation. Wiener Slawistischer Almanach. Linguistische Reihe (Herausgegeben von Tilmann Reuther)” vol. 97, 2020, с. 37–49. [Bokala P., *Vpliv migracii na movu social'nih merež ukrains'kih migrantiv v Italii* [v:] Del Gaudio S. (ed.), „Italian-Ukrainian contrastive studies: linguistics, literature, translation. Wiener Slawistischer Almanach. Linguistische Reihe (Herausgegeben von Tilmann Reuther)”, vol. 97, 2020, s. 37–49.]
- Жлуктенко Ю., *Українська мова на лінгвістичній карті Канади*, Київ 1990. [Žluktenko Ů., *Ukrains'ka mova na lingvističnij karti Kanadi*, Kiïv 1990.]
- Масенко Л. Т., *Роль мови в формуванні національної ідентичності* [в:] *Територіальні та соціокультурні умови функціонування української мови в Україні*, відп. редактор С. О. Соколова, Київ 2023, с. 114–183. [Masenko L. T., *Rol' movi v formuvannii nacional'noi identičnosti* [v:] *Teritorial'ni ta sociokul'turni umovi funkcionuvannâ ukrains'koï movi v Ukraini*, відп. redaktor S. O. Sokolova, Kiïv 2023, s. 114–183.]
- Матвеева Н., *Українсько-російський білінгвізм і диглосія в сучасному комунікативному просторі Києва*: дис. ... доктора філософії зі спеціальності 035 „Філологія”, Тернопільський нац. пед. університет ім. В. Гнатюка, Київ–Тернопіль 2021. [Matveeva N., *Ukrains'ko-rosijs'kij bilingvizm i diglosiâ vsučasnomu komunikativnomu prostori Kiêva*: dis. ... doktora filosofii zi special'nosti 035 „Filologija”, Ternopil's'kij nac. ped. universitet im. V. Gnatûka, Kiïv–Ternopil' 2021.]
- Михальчук О., *Ставлення до мови в координатах мовної поведінки: український контекст* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 3, 2015, с. 135–142. [Mihal'čuk O., *Stavlennâ do movi v koordinatah movnoi povedinki: ukrains'kij kontekst* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 3, 2015, s. 135–142.]
- Рисіч-Шафранець Ю., *Суржик із перспективи вивчення та функціонування (на матеріалі власного соціологічного дослідження)* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, Warszawa 2022, nr 10, с. 99–122. [Risič-Šafranêc Ů., *Suržik iz perspektivi vivčennâ tafunkcionuvannâ (na materialî vlasnogo sociologičnogo doslidžennâ)* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 10, 2022, s. 99–122.]
- Ткаченко О., *Українська мова: сьогодні й історична перспектива*, Київ 2014. [Tkačenko O., *Ukrains'ka mova: s'ogodennâ j ištorična perspektiva*, Kiïv 2014.]
- Труб В., „Явище суржика” як форма просторіччя в ситуації двомовності [в:] „Мовознавство”, № 1, 2000, с. 47–58. [Trub V., *Áviše „suržiku” âk forma prostoriččâ v situacii dvomovnosti* [v:] „Movoznavstvo”, № 1, 2000, с. 47–58.]

Труб Володимир – український мовознавець, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник Відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України.